

ALISHER NAVOIYNI O‘QITISH – ASOSIY VAZIFAMIZ

Jo'raboyeva Madina Rustambek qizi

*Beshariq tuman 1-son kasb-hunar maktabi Ona tili va adabiyoti
fani o‘qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11533264>

Abstract: *In the work of Eastern poets, there are many opinions about the attention to language, the place and service of language in human life, the honoring of a person, and the purposes for which a person uses language as his main means of communication. We will discuss them in this article.*

Annotatsiya: *Sharq shoirlari ijodida tilga e'tibor, tilning inson hayotidagi o'rni, xizmati, insonni sharaflashi va inson o'z asosiy aloqa quroli tildan qanday maqsadlarda foydalanishi xususida fikrlar ancha. Ushbu maqolada shular haqida bahs yuritamiz.*

Kalit so'zlar: *devon, matla', maqta', doston, integratsiya, texnologiya, ta'lim, yangilanish, innovatsion texnologiya, individual elementlar, ta'lim, pedagogika, metod, texnologiya, interfaollik, kreativlik, xotira, diskursiv, verbal, amaliy, nazariy, vizual, didaktik o'yin.*

«So‘z» deganda shoirlar insonni hayvondan ajratib turadigan nutqni, tafakkurni, o‘zaro aloqa vositasi – tilni, badiiy adabiyot va umuman yozma va og‘zaki ijodni, tilning kishi xulq-atvori, odobiga ta’siri, tarbiyaviy ahamiyatini nazarda tutganlar. Shuning uchun bo‘lsa kerak, inson ixtiyorida ijodiy ne‘mat til qadriyatiga yuksak baho berilgan, undan o‘z urnida to‘g‘ri va foydali ishlar uchun foydalanish haqida pand va nasihatlar asosiga qurilgan mushohadalar yuritilgan. Shuni ham aytib o‘tish kerakki, Navoiy va Xusrav Dehlaviyning til, so‘z haqida bayon etgan fikrlari boshqa tadqiqotchilarning ham diqqatini tortgan. Ammo bu masala, birinchidan, butun Sharq adabiyoti an‘analari kontekstida olib o‘rganilgan emas, ikkinchidan «Xamsa» dostonlarning umumiy mazmuni, mohiyatiga bog‘lab talqin etilmagan. Jumladan, ikki ulkan shoir Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiyning til, til odobi, badiiy adabiyot borasidagi qarashlari chog‘ishtirib chiqilmagan, ularning qarashlari orasidagi farqlar ochilmagan. Shuning uchun biz quyida bu adiblarning mazkur masalaga oid mulohazalari aks etgan she’riy baytlarini tahlil qilishni lozim topdik.

Avvalo, Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiy qarashlaridagi mushtaraklikka e’tiboringizni qaratmoqchimiz. Har ikki shoir ham So‘z – birinchi qudrat turtkisini, olamning yaratilishiga nido – asos bo‘lgan, degan falsafiy tushunchaga e’tiqod qiladilar. Go‘yo Mutlaq iloh moddiy olamni yaratish maqsadida «*kun*», «*fakona*» – «*yarab*», «*bo‘l*», deb xitob etgan va dunyo yaralgan ekan. Ya’ni, so‘z birlamchi (azaldan), amal ikkilamchi, degan tushuncha ham shunday kelib chiqqan. Mutlaq iloh olamni yaratgandan keyin So‘zni insonga bag‘ishladi. Xusrav Dehlaviyning fikricha, olam ham, odam ham so‘z uchun qolip – iloh ruh manzilgohi. Insonning tirikligi, joni, hayoti so‘z tufayli, zero Odamiydan o‘zga

so‘zlovchi tirik vujud yo‘q. Hayvonlar ham tirik, yuradi, ammo nutq nuqtayi nazaridan ular ham tirik emas.

Pas chu chunin ast, suxan joni most,

V-on ki bad-u zinda buvad, z-oni most [Dehlaviy, 1975: 112].

(Shunday bo‘lgach, so‘z bizning jonimizdir va nimaiki bizni tiriltirsa, u biznikidir). Alisher Navoiyning fikricha ham: «So‘z gavharning sharafi» balandligiga sabab uning butun olam qudrati tarafidan tuhfa etilganidir. U «to‘rt sadaf gavharning durji» – ya’ni to‘rt unsur (suv, havo, o‘t, tuproqdan hosil bo‘lgan inson zotining bosh xususiyatini belgilaydi, inson nutqi bilan inson, nutq uni barchadan afzal etadi. So‘z, nutq – ruh, qolip ichidagi jon, hayot, harakat demak, til faqat aloqa quroli, insonni mumtoz etgan ne‘matgina emas, balki inson uchun azob-iztiroblar keltiradigan narsa ham, zero til – kishi boshiga ko‘p falokatlar keltiradi, «ruhni halok etadi». Navoiyning masalaga qanchalik chuqur qaraganini his etish qiyin emas. O‘zbek shoiri fikrini davom ettirib yozadikim, so‘zning kuchi benihoya ulug‘, «kalomi faseh (go‘zal so‘z) o‘lganni tiriltirishi ham mumkin. Shohning bir og‘iz so‘zi, deydi Navoiy, «bedod» – zulmga sabab bo‘ladi, ammo o‘rtada jallod badnom bo‘ladi. So‘z mas’uliyati qanchalik baland ekanini, odamlar taqdiri, kishilarning hayoti bir so‘z bilan hal etilishi – yo baxtga muyassar, yo abadulabad badbaxt bo‘lishini, so‘z odamlarini jonfidolikka, ulug‘ maqsadlar sari kurashga safarbar etishini qayd etgan. Navoiy, ayni vaqtda so‘zning estetik ta’sir kuchini ko‘rsatishni unutmagan. Shoir qiziq misol keltiradi: «G‘uncha og‘izlik sanami no‘shlab» go‘zalni ko‘rsang, uning xush surati, zebo qad-u qomati kishini lol qoldirsa-da, zohiran uning chiroyli suratdan uning farqi yo‘q. Lekin, agar shu chiroy, husnga yarasha malohatli, jonsitan nutqi ham bo‘lsa, u:

Solg‘usi jinsi bani odamg‘a o‘t,

Ne bani odam, bari olamg‘a o‘t.

Har dam etib elni halok o‘rtagay,

Balki bashar xaylini pok o‘rtagay [Navoiy, 1960: 34].

Mana shu yerda Navoiy badiiy adabiyot, ya’ni «fasohatli so‘z»ning so‘z-u gudozidan hikoya boshlab, she’rning, shoir so‘zining qudratini ustalik bilan qayd etadi. Bunda ham nozik yo‘l topgan: boya o‘zi ta’rif etgan o‘sha go‘zal so‘zga chechanligi bilan olam ahlini mast-u sarxush eta oladi, ammo u Navoiy g‘azalini o‘qisa-chi. Unda:

Kim anga alfoz o‘lub otash fishon,

Bersa ulus ko‘nglig‘a mungdin nishon.

Bazmda ul lahza aloloni ko‘r,

Ko‘yi xarobot aro g‘avg‘oni ko‘r.

Ko‘rki nechukdur yaqo chok aylamak,

O‘zni fig‘on birla halok aylamak [Navoiy, 1960: 34].

Shoir umuman badiiy so‘zning ta’sir kuchini, jumladan, o‘z she’rlarining naqadar baland qadrlanishi, odamlar ko‘ngiliga g‘ulg‘ula solib, hayajon qo‘zg‘ashini faxr bilan tasvirlagan.

Xullas, so‘z, nutq insonni hayvondan ajratuvchi mezon ekan, so‘zni qadrlash, tilga e’tibor qilish lozimligini uqtirish Sharqning ko‘p shoirlarida bor. Ko‘rinadiki, har bir adib bunda an’anaviy xulosalarni yangi ifoda-ibora bilan takrorlash barobarida o‘zi hayotda ko‘rgan, kuzatgan voqea-hodisalardan chiqargan xulosalarni ham singdirgan. Zero, nasihat, foydali gap aytish, odamiylik xislatlarini himoya qilish ham shoirning burchi hisoblangan.

Ayniqsa, Nizomiy, Navoiy, Xusrav Dehlaviy kabi mutafakkir adiblarda bu intilish aniq sezilib turadi. Umuman olganda so‘z – odamning sharafi, so‘z – fazilat, so‘z – axloqiy kamolot vositasi. Shuning uchun uni shu yo‘lda sarflash lozim. Buyuk shoirlarning xulosasi ana shu.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy: qomusiy lug‘at. 1-2-jildlar G‘Mas‘ul muharrir Sh.Sirojiddinov. – T.: Sharq, 2016.
2. Sirojiddinov Sh. O‘zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.
3. Yusupova D. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). O‘quv qo‘llanma. – T.: Akademnashr, 2016.
4. Yusupova D. “Alisher Navoiy “Xamsasi”da ritm va mazmunning uyg‘unligi” T.: “MUMTOZ SO‘Z”, 2011.
5. Ishoqov Yo. Navoiy poetikasi. – T.:Fan, 1983.
6. To‘xliiev B. Badiiy asarlarni sharhlab o‘rganish (Mumtoz adabiyot namunalari misolida). –T.:TDTU, 2013.